

Lietuvos istorijos institutas

L I E T U V O S

ARCHEOlogija 49

LIETUVOS
ISTORIJOS
INSTITUTAS

VILNIUS 2023

Leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS 2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

(Finansavimo sutarties numeris S-LIP-22-44)

Redaktorių kolegija / Editorial board:

Atsakingoji redaktorė / Editor-in-chief dr. Agnė Čivilytė
(Lietuvos istorijos institutas, Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Laurynas Kurila (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Valdis Bērziņš (Latvijos universitetas, Latvijos istorijos institutas, Ryga / University of Latvia, Institute of Latvian History, Riga)

Habil. dr. Anna Bitner-Wróblewska (Valstybinis archeologijos muziejus Varšuvoje, Lenkija / State Archaeological Museum in Warsaw, Poland)

Dr. Christoph Jahn (Baltijos ir Skandinavijos archeologijos centras, Šlėzvigas, Vokietija / Center for Baltic and Scandinavian Archaeology, Schleswig, Germany)

Prof. dr. Rimantas Jankauskas (Vilniaus universitetas, Lietuva / Vilnius University, Lithuania)

Akad. prof. dr. Eugenijus Jovaiša (Lietuvos mokslų akademija, Vilnius / Lithuanian Academy of Sciences, Vilnius)

Habil. dr. Bartosz Kontny (Varšuvos universitetas, Archeologijos fakultetas, Lenkija / Faculty of Archaeology, University of Warsaw, Poland)

Prof. dr. Valter Lang (Tartu universitetas, Estija / University of Tartu, Estonia)

Doc. dr. Algimantas Merkevičius (Vilniaus universitetas, Lietuva / Vilnius University, Lithuania)

Habil. dr. Tomasz Nowakiewicz (Varšuvos universitetas, Archeologijos fakultetas, Lenkija / Faculty of Archaeology, University of Warsaw, Poland)

Habil. dr. Grzegorz Osipowicz (Mikalojaus Koperniko universitetas, Torunė, Lenkija / Nicolaus Copernicus University, Toruń, Poland)

Dr. Gytis Piličiauskas (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Eve Rannamäe (Tartu universitetas, Estija / University of Tartu, Estonia)

Dr. Andra Simniškytė (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Roberts Spirģis (Latvijos universitetas, Latvijos istorijos institutas, Ryga / University of Latvia, Institute of Latvian History, Riga)

Dr. Eugenijus Svetikas (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Elena Pranckėnaitė (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Andris Šnė (Latvijos universitetas, Ryga / University of Latvia, Riga)

Doc. dr. Gintautas Zabiela (Klaipėdos universitetas, Lietuva / Klaipėda University, Lithuania)

Prof. dr. Šarūnas Milišauskas (Niujorko valstijos Bafalo universitetas, JAV / New York State University at Buffalo, USA)

Prof. dr. Timothy Chevral (Niujorko valstijos Bafalo universitetas, JAV / New York State University at Buffalo, USA)

Prof. dr. Johan Ling (Goteborgo universitetas, Švedija / University of Gothenburg, Sweden)

Sekretorė / Secretary Sigita Mikšaitė

Redakcijos adresas / Editorial Board address:
Lietuvos istorijos institutas, Archeologijos skyrius
Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius
Tel. (+370) 5 2614436, fax (+370) 5 2611433
e-mail: lietuvosarheologija@gmail.com;
civilytea@gmail.com

Žurnalas registruotas: EBSCO Publishing: Central and Eastern European Academic Source European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS)

TURINYS / CONTENT

Agnė Čivilytė	PRATARMĖ 7 FOREWORD 11
Šarūnas Milišauskas	RIMUTĖ JABLONSKYTĖ-RIMANTIENĖ (1920–2023) REMEMBERED... 15
Bianka Nessel	THE USE AND TREATMENT OF FRESHWATER MUSSELS IN THE NORTHEASTERN EUROPEAN LOWLANDS AND THE EASTERN BALTICS 25 GĖLAVANDENIŲ MIDIJŲ NAUDOJIMAS IR APDOROJIMAS ŠIAURĖS RYTŲ EUROPOS ŽEMUMOSE IR RYTŲ BALTIJOS REGIONE 38
Ondřej Chvojka, Jan John	CONTACT BETWEEN THE EASTERN BALTICS AND BOHEMIA IN THE BRONZE AGE? NORTYCKEN TYPE BATTLE-AXE FROM THE HOARD IN OLEŠNÁ, SOUTH BOHEMIA 41 RYTŲ BALTIJOS REGIONO IR PIETŲ BOHEMIJOS RYŠIAI BRONZOS AMŽIUJE? NORTIKĖNŲ KOVOS KIRVIS OLEŠNOS LOBYJE (PIETŲ BOHEMIJA) 56
Jens Schneeweiß, Timo Ibsen, Vanda Haferberga (Visocka), Piotr Kittel, Jerzy Sikora, Artur Ginter, Łukasz Musiaka, Edyta Kalińska, Jacek Szmańda, Leonid Vyazov, Agnese Čakare, Hans Whitefield	THE INHILLDAUGAR PROJECT: RESEARCH QUESTIONS AND APPROACHES TO INVESTIGATING FORTIFICATIONS ON COMMUNICATION ROUTES 59 INHILDAUGAR PROJEKTAS: KLAUSIMAI IR METODAI, TYRINĖJANT ĮTVIRTINIMUS PRIE KOMUNIKACIJOS KELIŲ 83
Oksana Valionienė	14TH–15TH CENTURY POTTER’S WORKSHOP IN VILNIUS, SUBAČIAUS STREET 11: STATISTICAL ANALYSIS OF THE SHAPES OF HOUSEHOLD POTTERY 87 XIV–XV A. PUODŽIAUS DIRBTUVĖ VILNIUJE, SUBAČIAUS G. 11: BUITINĖS KERAMIKOS FORMOS 113

Irma Kaplūnaitė, Rytis Jonaitis, Daiva Luchtanienė	AŠMENOS, MĖSINIŲ, DYSNOS GATVIŲ RIBOJAMAS KVARTALAS VILNIUJE: ANKSTYVOJI ISTORIJA 117 THE EARLY HISTORY OF THE QUARTER SURROUNDED BY AŠMENOS, MĖSINIŲ, AND DYSNOS STREETS IN VILNIUS 141
Laura Kisieliūtė	MOTIEJAUS KAZIMIERO SARBIEVIJAUS TRAKTATO „PAGONIŲ DIEVAI“ (<i>DII GENTIUM</i>) I–IV SKYRIAI. LITERATŪROS IR ARCHEOLOGIJOS SĄSAJOS 145 I–IV CHAPTERS OF SARBIEVIUS' TREATISE "PAGAN GODS" (<i>DII GENTIUM</i>). TIES BETWEEN LITERATURE AND ARCHAEOLOGY 158
	<i>KITAIP APIE ARCHEOLOGIĄ / ALTERNATIVE PERCEPTIONS OF ARCHAEOLOGY</i>
Kathleen Wilson	HISTORY WILL SAY THEY WERE FRIENDS: REFLECTIONS ON aDNA AND GENDER IN ARCHAEOLOGICAL CONTEXTS 161
Giedrė Jankevičiūtė	ARCHEOLOGIJA PER DAILĖS IR DAILĖS ISTORIJOS PRIZMĘ (SUBJEKTYVIAI) 167
	AUTORIŲ DĖMESIUI 170
	GUIDELINES FOR AUTHORS 173

ARCHEOLOGIJA PER DAILĖS IR DAILĖS ISTORIJOS PRIZMĘ (SUBJEKTYVIAI)

GIEDRĖ JANKEVIČIŪTĖ¹

¹Prof. dr. (hp) dailės kritikė ir parodų kuratorė, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Saltoniškių g. 58, 08105 Vilnius, Vilniaus dailės akademija, Maironio g. 6, 01124 Vilnius, el. paštas: giedre.jank@gmail.com

Patikslinimas „subjektyviai“ šiuo atveju būtinai reikalingas. Antraip reikėtų pradėti nuo archeologijos ir dailės (istorijos) sampynų bent jau Renesanso epochoje, kai, plečiantis kasinėjimams Romoje ir augant archeologinių radinių kolekcijoms, dailininkai atrado naują įkvėpimo šaltinį ir grožio etaloną – ilgus šimtmečius po žemėmis slypėjusius šedevrus. Tektų bent paminėti Nerono Domus Aurea ir Raffaeli „Belvederio Apoloną“ ir Mikelanželą, taip pat, žinoma, ir dviem šimtais metų vėliau už juos gyvenusį dailės istorijos disciplinos vieną tėvų, aistringą antikos gerbėją Johanną Joachimą Winckelmanną (1717–1768) bei jo sekėjus, kalbėti apie fenomenalią Richardo Krautheimerio (1897–1994) nuojautą ir jo pasiūlytas mentalines ankstyvosios krikščionybės architektūros rekonstrukcijas, nukreipdavusios archeologų kastuvus tiksliai į reikiamas vietas, ir dar daug daug kitų menininkų ir meno tyrėjų, perkėlusius archeologų surastus ir identifikuotus radinius į dailės istorijos lauką.

Tačiau rubrika „Kitaip apie archeologiją“ siūlo pažvelgti į archeologiją labiau per lietuviškąją prizmę, tai yra skatina atsigręžti į dabartį, klausiant, o kaip archeologija yra suvokiama ar įsivaizduojama čia ir dabar mūsų pačių, stebinčių, sekančių, vertinančių archeologijos disciplinos raidą ir jos veiklos bei tyrimų rezultatų recepciją. Lyginant su ta archeologijos samprata, kurią gavome paauglystėje ir studijų metais sovietinėse aukštosiose mokyklose, nuėjome milžinišką kelią. Dailės istorikai su archeologija sieja nebe vien tik Romos, Pompėjos

ir Herkulano radinius, skitų auksą, Trojos lobius, Egipto mumijas ir piramides ar sovietų laikais itin populiarus norvegų keliautojo ir etnografo Thoro Heyerdahlo aprašytus Velykų salos moajus bei gimtosios priešistorės liudijimus – pillkapius, kūlgrindas, Vilniaus ir Trakų pilis, akmeninius kirvukus, Juodkrantės lobį ir briedės galvą iš Šventosios, bet dar ir daugybę kitų dalykų iš pačių įvairiausių epochų, įskaitant ir XX amžių. Požiūrius keitė ne tik atsivėrę nauji informacijos šaltiniai, bet ir Lietuvos archeologų darbai ir atradimai: pramonės ir karinių įtvirtinimų kasinėjimai, apskritai miestų archeologija, Napoleono kampanijos, XIX a. sukilimų ir XX a. vidurio okupantų teroro istorijos radiniai.

Vis dėlto tiek Lietuvoje, tiek kitur archeologija, kaip ir anksčiau, pirmiausia siejama su po žeme slypinčio pasaulio paieškomis, o archeologas – tai kasėjas, ieškantis, randantis, atpažįstantis ir identifikuojantis tuos dalykus. Galvojant apie archeologiją, dominuoja kasimo ir jo atributų, sunkaus alinančio darbo bet kokių oru, reikalaujančio ištvėrmės ir pasišventimo, užsispyrimo ir sėkmės įvaizdis, lydimas įsitikinimo, kad archeologams duotas specialus žinojimas, kurio neturi kiti, kad jie – tarpininkai tarp profanams nepažinamos požeminio (kartais taip pat povandeninio) pasaulio ir dabarties.

Tokį požiūrį į archeologiją fiksuoja ir šiuolaikinis menas – Lietuvoje ir kitur pasaulyje. Baltų praeities relikvijos, jas gaubiantis paslapties ūkas įkvėpė net kelias sovietinių Lietuvos modernistų kartas. Ryškiausiai tai perteikia Petro Repšio

grafikos ir skulptūros kūriniai, pradedant raižiniais iš ciklų „Dienoraštis“, „Pasikalbėjimai su savimi Danijoje“, baigiant Vilniaus universiteto Baltistikos centre 1994 m. įrengtu kenotafu išnykusioms baltų gentims, atkartojančiu moters palaidojimo kompoziciją. Mūsų dienomis greta globaliu mastu menininkų vaizduotę užvaldžiusių archyvavimo meninių praktikų (Lietuvoje tuo požiūriu bene ryškiausi Dainiaus Liškevičiaus kūriniai) pasaulio mene plinta archeologų darbo procesus meniškai įvaizdinantys kūriniai, imituojantys visus kasinėjimo vietos atributus: duobes, standus ir vitrinas su archeologų darbo instrumentais, radinių simuliakrais, fikciniais archeologinių užrašų tekstais ir pan. Didžiausias skirtumas tarp modernistų ir šiuolaikinių menininkų kūrinių turbūt tas, kad pirmųjų dėmesys buvo sutelktas į muziejuose saugomus radinius, o antrieji estetizuoja patį kasimo procesą, jo priemones ir įrankius. Tačiau paslaptį ir distanciją tiek nuo pačios archeologijos disciplinos, tiek nuo jos rezultatų – radinių, jų prasmės ir reikšmių išaiškinimo jaučia ir išlaiko tiek vieni, tiek kiti.

Dailės istorikai archeologų radinius mato ir interpretuoja tarytumei taip pat kaip ir antžeminėje tikrovėje išlikusius artefaktus. Vis dėlto atstumas tarp tų daiktų, kurie nebuvo atsidūrę požemių pasaulyje, ir tų, kurie ten pabuvę vėl po kurio laiko sugrįžo į orą ir saulės šviesą, žymi ir dailės istorikų santykį su archeologijos radiniams priklausančiais artefaktais.

Jis sumažėja, net beveik išnyksta tik tada, kai artefaktas atsiveria visiškai aiškia, žvelgiant dabartinio žmogaus žvilgsniu, puse. Tai gali būti praktinė reikšmė, pritaikomumas, kuris dabartyje niekuo nesiskiria nuo anos, iki galo nepažinios kasdienybės. Tai gali būti emocija, kuri padeda įveikti laiko distanciją, bet taip pat paprastai remiasi radinio atpažįstamumu ir supratimu.

Iš lietuviškųjų pastarojo meto radinių taip, pavyzdžiui, buvo suvoktas ir priimtas kasinėjant 1863 m. sukilėlių palaidojimus Gedimino kalne

surastas Zigmanto Sierakausko vestuvinis žiedas. Į Viliampolės geto Didžiosios akcijos tikrovę, o gal labiau į jos padarinių įsivaizdavimą ir pojūtį panardina Kauno IX forte įrengtoje instaliacijoje tarp šimtų šiuolaikinių sagų eksponuojamos trys egzekucijos vietoje rastos sagos – moters, vyro ir vaiko. Dailės istoriko tyrimų objektas šiuo atveju galėtų būti pati instaliacija, tačiau šis kūrinys be archeologinių iškasenų neturėtų tos įtaigos ir poveikio jėgos, kuriuos jam suteikia atskirose mažytėse vitrinėlėse eksponuojami to laiko reliktai. Net jei tai būtų kopijos ar imitacijos, pristatomos kaip autentiški radiniai, veiktų būtent tikėjimas, kad mes stovime protu neapbrėpiamos tragedijos akivaizdoje. Archeologų atvertas požemių pasaulis šiuo atveju nušviečia vieną iš pačių juodžiausių mūsų istorijos tarpsnių ir sukelia emociją, kuri leidžia bent kažkokia dalimi patirti tą praeitį.

Atpažįstamumas sutirpdo atstumą tarp mūsų ir „jų“ laiko ne tik dramatiškų įvykių ir į juos išgyventi padedančių banalių, nepakitusių formų ir funkcijų iki šiol išlaikiusių daiktų akivaizdoje. Kitą laiką ir to laiko žmones gali priartinti ir technologiškai sudėtingi, estetiškai gražūs, prabangūs daiktai, jei juos atpažįstame kaip savo aplinkos daiktus. Juos nebūtina turėti ir naudoti, užtenka žinoti, kad jie kažkur netoliese yra, t. y. priklauso mūsų laikui. Būtent dėl to mane kadaise sukrėtė Neapolio archeologijos muziejaus vitrinos su sidabro indais iš Pompėjoje atkastų romėnų namų. kažkas turėjo sukurti gerą literatūrinį tekstą, įžodinantį nuostabą, kurią patiria bent kiek jautresnis žiūrovas, atpažindamas ašocių ir dubenų formas, identiškias toms, kuriomis puikuoja šiuolaikinės Romos ar Florencijos parduotuvių, prekiaujančių sidabro gaminiais, vitrinos. Deja, kol kas man nepavyko tokio teksto aptikti ir negaliu jo pacituoti. Toks pats *déjà vu* ir laiką tirpdančio artimo ryšio su praeitimi jausmas aplanko ir pamačius muziejuose eksponuojamus romėnų santechnikos įrenginius – soduose ar atrijuose naudotas kriaukles, čiaupus.

Niekuo iš esmės nepakitusias jų versijas ir šiandieną galima rasti Italijos istorinių pastatų kiemuose ar net įsigyti metalo dirbiniais prekiaujančiose dirbtuvėse-parduotuvėse tame pačiame Neapolyje.

Vilniaus Žemutinės pilies kasinėjimuose rasti mediniai vandentiekio vamzdžiai tokių emocijų nesukelia. Nesukelia jų ir viduramžių vilniečių batai, papuošalai – jie pernelyg skiriasi nuo tų, kuriuos dėvime šiandien. Nuotolį tarp mūsų laiko ir tų aprangos daiktų savininkų epochos liudija

net dydžiai: anuos batus avėjo už mus smulkesni, mažesni žmonės. Tai akivaizdžiai kitos civilizacijos reliktas, daiktas, atkeliavęs iš kultūros, nuo kurios mus skiria juntamas nuotolis. Kita vertus, Lietuvos dailės istorikai, išskyrus keramikos, ypač koklių, tyrinėtojus, su archeologija susiduria ir turi susikurti santykį su jos radiniais daug dažniau ne tyrinėdami radinius, bet jų vartojimą ir funkcionavimą, pradedant paieškomis, pirkimu, kolekcionavimu, baigiant rašytinėmis interpretacijomis ir atvaizdais.